

ВІДГУК

офіційного опонента д.ю.н., старшого наукового співробітника Бикова Олександра Миколайовича на дисертацію Шеляженка Юрія Вадимовича «Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій: теоретичний аспект», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право»

Вивчення тексту поданої на захист дисертації і наукових публікацій здобувача за темою дисертаційного дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

Актуальність і значущість обраної теми дисертаційного дослідження. Трансформації правових систем, які відбуваються у світі на тлі глобалізації, передбачають відхід від державоцентризму та перетворення автономних політичних, економічних, соціальних, академічних, етнічних, культурних та релігійних спільнот на елементи єдиного загального міжнародного простору, в якому люди легально і легітимно здійснюють самовизначення та самоуправління. Цей процес правової конвергенції включає масштабні реформи законодавства, що супроводжуються демократичним громадським обговоренням, і спрямований на підвищення рівня громадянської та правової свідомості населення, утвердження цінності особи, прав і свобод людини.

Проблематика ефективного захисту прав людини, у т.ч. гарантування особистої автономії є одним із найбільш актуальних та практично значущих питань теорії держави та права в Україні в умовах європейської інтеграції.

Підтвердженням актуальності теми дослідження є те, що, попри фундаментальний характер інституту особистої автономії у громадянському суспільстві, відображення даного інституту в законодавстві України на сьогодні є фрагментарним через відсутність усталеного науково-правового розуміння особистої автономії. Наприклад, статтями 1, 23 Закону України «Про освіту» передбачено автономію суб'єктів освітньої діяльності, тобто, фізичних або юридичних осіб, що провадять освітню діяльність, причому

інститут автономії таких осіб термінологічно відокремлено від принципу академічної свободи як самостійності та незалежності учасників освітнього процесу, хоча з наукової точки зору можливо розглядати обидва вжиті у цьому Законі терміни як опис різних форм особистої автономії. У статті 4 Закону України «Про бухгалтерський облік» йдеться про автономність підприємства як окремість юридичної особи від її власників; статтею 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено принцип автономності і незалежності сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання, що передбачає їхнє право самостійно визначати напрями своєї діяльності та здійснювати таку діяльність і т.д.

Через брак формального закріплення фундаментальної цінності особистої автономії людини та громадянина у нормативно-правових актах учасники законодавчого процесу, суди та громадяни часто посилаються на правову позицію Конституційного Суду України, висловлену у рішенні № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р., стосовно того, що право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на грудень 2021 року ця правова позиція цитувалася більш ніж у трьох тисячах судових рішень; Конституційний Суд України також двічі посилався на цю правову позицію у своїх подальших рішеннях від 11.10.2018р. № 7-п/2018 та від 06.06.2019р. № 3-п/2019.

Об'єктивна потреба правової системи України в унормуванні інституту особистої автономії приватних осіб та організацій, його законодавчому та науково-правовому забезпеченні, розвитку відповідних правових механізмів забезпечення і захисту прав та свобод людини згідно із пріоритетними напрямками розвитку правової науки відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 роки,

затвердженої Загальними зборами Національної академії правових наук України 26 березня 2021 року, підтверджена викладеними вище фактами, зумовлює високу актуальність і значущість обраної автором теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення з текстом дисертації Ю.В. Шеляженка свідчить про фундаментальний та ґрунтовний підхід дисертанта до теоретико-правового дослідження особистої автономії приватних осіб та організацій, що підтверджується вдалою структурою роботи, логічністю викладу наукового матеріалу.

Мета, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження автором сформульовані методологічно коректно і науково виважено. Постановка завдань, які достатньо повно охоплюють заявлену тематику та відповідають науковій спеціальності, дозволили дисертанту ґрунтовно вивчити і розвинути теоретико-правову і доктринальну концепцію особистої автономії приватних осіб та організацій, а також розробити способи застосування правових знань про особисту автономію приватних осіб та організацій у юридичній практиці, науці та освіті.

Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дослідження Ю.В.Шеляженка визначається й логічною та завершеною структурою дисертаційної роботи. Композиційна конструкція даного дослідження є вагомим свідченням його системності та цілісності. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків з дванадцяти пунктів, які за змістом та кількістю відповідають поставленим у вступі завданням дослідження, списку використаних джерел та додатків.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, є достовірними та ретельно обґрунтовані на основі коректного застосування методів науково-юридичного дослідження, всебічного вивчення чинних нормативно-правових актів, актуальних наукових та доктринальних джерел. Список використаних джерел включає 342 найменування.

Методологічна база дисертації є сучасною, ефективною й адекватною поставленим автором цілям і задачам. Поєднання загальнонаукових та спеціальних методів та прийомів наукового пізнання (юридичних, історичних, гуманітарних, математичних, статистичних, кібернетичних та соціально-політичних) вказує на всебічність та внутрішню послідовність дисертаційного дослідження. Слід відзначити вміле застосування автором всього спектру спеціально-юридичних методів, зокрема, методу державно-правового моделювання, теоретико-правового та історико-правового методів в першому розділі дисертації, формально-юридичного та порівняльно-правового методів, методу тлумачення правових норм у другому розділі дисертації, методу соціально-правового спостереження та прогнозування та евристично-правового методу в третьому розділі дисертації. Текст роботи переконливо доводить володіння дисертантом загальнонауковими, міждисциплінарними та спеціально-юридичними методами наукового дослідження.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції дисертації повністю викладені у 51-й науковій публікації, що зараховані за темою дисертації, включаючи 17 статей у наукових виданнях та 34 публікації у збірках матеріалів науково-практичних конференцій.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації обумовлена тим, що дисертаційне дослідження є першою всебічною теоретико-правовою розробкою тематики особистої автономії приватних осіб та організацій, що є інноваційною для понятійно-категоріального апарату юридичної науки концепцією, синтезом концепцій особи, організації, автономії, приватності та правового порядку.

Серед нових наукових положень, отриманих автором вперше: запропоновано визначення та перелік ознак особистої автономії приватних осіб та організацій, класифікацію моделей права за ступенем визнання

особистої автономії, автономно-процесуальну модель права, модель еволюції особистої автономії, математичні моделі особистої автономії. Удосконалені такі положення, як історико-правова періодизація нормативного розвитку суспільства, науково-правові концепції особистої автономії та академічної свободи, міжнародно-правова концепція права на мир. Дістали подальшого розвитку наукові методи емпіричних досліджень особистої автономії приватних осіб та організацій, наукові інтерпретації її змісту та обсягу в окремих галузях права.

Нові наукові висновки, запропоновані дисертантом, полягають в тому, що вперше обґрунтовано необхідність визнання автономії правових процесів та їх елементів як методичної передумови об'єктивних наукових досліджень з правознавства, та виявлено доктрину визнання особистої автономії приватних осіб та організацій у практиці Конституційного Суду України, надано критичний аналіз та пропозиції щодо розвитку цієї конституційної доктрини; також набули подальшого розвитку порівняльно-правові дослідження форм особистої автономії у правових системах країн світу і дослідження доктрини визнання особистої автономії у практиці Європейського Суду з прав людини.

Новизною характеризуються рекомендації дисертанта, зроблені вперше, щодо внесення змін до законодавства України з метою розвитку особистої автономії приватних осіб та організацій, зокрема, виключення слів «людини і» у ч. 1 ст. 92 Конституції України, включення особистої автономії приватних осіб та організацій до загальних засад цивільного законодавства, передбачених ст. 3 Цивільного кодексу України, доповнення процесуального законодавства України в усіх сферах судочинства нормами про віднесення особистої автономії приватних осіб та організацій до основних засад судочинства, звільнення заявників та позивачів від судового збору при оскарженні порушень їх особистої автономії суб'єктами публічного права, наділення суду повноваженнями із визнання та захисту особистої автономії приватних осіб та організацій. Крім того, у дисертації запропоновано

конкретні шляхи подальшого розвитку юридичних технік створення правового порядку в правотворенні, правозастосуванні, юридичній практиці та правозахисті шляхом розгортання особистої автономії приватних осіб та організацій, методи викладання дисциплін юридичного циклу, правового інформування та просвітництва шляхом навчання основам особистої автономії приватних осіб та організацій, спрямованого на розвиток сучасної ліберальної демократичної правової культури, та дістали подальшого розвитку пропозиції правників щодо приведення правової системи України у відповідність до міжнародно-правових стандартів прав людини, які передбачають високий рівень особистої автономії приватних осіб та організацій.

Таким чином, науково-юридичні положення, висновки і рекомендації, винесені на захист в якості результатів дисертаційного дослідження Ю.В.Шеляженка, містять значний обсяг наукової новизни.

Загальна характеристика змісту дисертаційного дослідження. Беручи за основу комплекс науково-правових та доктринальних ідей, які великою мірою розроблені в правових системах міжнародного співтовариства та ліберальних демократій світу і останнім часом імplementовані у вітчизняній юриспруденції, автор обрав такий інноваційний для понятійно-категоріального апарату юридичної науки об'єкт дисертаційного дослідження, як особиста автономія приватних осіб та організацій (с. 43).

При вивченні розвитку особистої автономії приватних осіб та організацій у динаміці історично-правового процесу автор зауважує, що звернення Верховної Ради України до народу 1991 р., в якому реальність прав та суверенітет особистості було проголошено основними цінностями демократичної цивілізованої держави; встановлення гарантій свободи переконань, наукової творчості, підприємництва прийнятими у тому ж році Законами України «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про підприємництво», «Про господарські

товариства»; подальше становлення й укріплення правової держави, демократичних інститутів, громадянського суспільства та ринкової економіки в Україні – все це свідчить, що Україна рухається в руслі історичного розвитку особистої автономії приватних осіб та організацій (с. 76).

Дисертантом запропонована автономно-процесуальна модель права як теоретична основа особистої автономії приватних осіб та організацій, що передбачає єдність загальних норм буття суспільства та природи, автономії матерії та автономії волі в правових процесах та їх елементах, причому, як зазначає автор, природні процеси самі по собі повторюються за однакових умов, що встановлюється науковими методами вивчення законів природи (с.80), а серед людей, у суспільстві закон є правом, невіддільним від носіїв правової культури, що творять свій закон і керуються ним, гарантуючи виконання загальнообов'язкових правил, створення та реалізація яких має здійснюватися на основі наукових знань (с. 85).

Описуючи форми особистої автономії приватних осіб та організацій у нормотворчості та інтерпретації правових норм, дисертант встановив, що юридичним підґрунтям особистої автономії приватних осіб та організацій є визнання їх правосуб'єктності (с. 96).

Окрему увагу автор приділяє особистій автономії приватних осіб та організацій у правовій системі України та доктрині Конституційного Суду України. В результаті аналізу законодавства та судової практики дисертант дійшов висновку, що у правовій системі України наявний широкий спектр правових гарантій особистої автономії приватних осіб та організацій (с. 112). Також автор вказує, що невиправданим конституційно-правовим втручанням у сферу особистої автономії є припис ч. 1 ст. 92 Конституції України стосовно того, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина. Аргументуючи свою позицію, дисертант звертає увагу на те, що визначення прав людини виключно законами окремої держави

суперечить принципу універсальності прав людини в міжнародному праві, який передбачає загальне розуміння прав людини, що відображено, в т.ч., у преамбулі Загальної декларації прав людини (с. 114); крім того, позиціонування національного законодавства в якості єдиного і виключного джерела прав людини, звуження обсягу цих прав виключно до приписів законодавства не відповідає і теоретичним засадам конституціоналізму (с. 115).

Проведений ґрунтовний аналіз міжнародного права, права зарубіжних країн та доктрини Європейського Суду з прав людини дозволив дисертанту підсумувати, що особиста автономія приватних осіб та організацій як сукупність суб'єктивних прав і свобода вибору правових засобів реалізації суб'єктивних інтересів фізичних та юридичних осіб і груп осіб є універсальною правовою цінністю, визнаною в усьому світі, закріпленою системою актів міжнародного публічного та приватного права (с. 127).

В результаті дослідження актуальних проблем гарантування особистої автономії приватних осіб та організацій у правовій системі України дисертант дійшов висновку, що до таких проблем відносяться відсутність системної правової освіти з питань особистої автономії приватних осіб та організацій, нехтування особистою автономією у питаннях громадського, політичного, соціального, економічного, інформаційного, культурного, релігійного самовизначення осіб, недостатньо визначений правовий статус тварин, штучного інтелекту, а також організацій, які діють без державної реєстрації юридичної особи у формах громадських рухів і об'єднань, спільної діяльності фізичних та юридичних осіб, транснаціональних корпорацій, релігійних громад та їх об'єднань, тощо (с. 161).

Для розвитку особистої автономії приватних осіб, організацій і штучного інтелекту в традиційних та альтернативних правових порядках дисертант пропонує реалізувати концепції динамічного миру та інформованої автономії. Динамічний мир передбачає гармонійне співіснування всіх форм автономії, властивих правовим процесам та їх елементам, на основі принципу

категоричного імперативу І. Канта та досягнення процесуальної справедливості шляхом забезпечення субсидіарності правозастосування до безпосередньої правореалізації. Інформована автономія передбачає ключову роль правових знань і технологій динамічного миру та комунікативної демократії для особистого розвитку (с. 162).

Автор наводить низку конструктивних пропозицій із застосування автономно-процесуальної моделі права у юридичній практиці, науці та освіті, які засновані на його власному досвіді впровадження результатів дисертаційного дослідження. З огляду на тенденції лібералізації державно-політичного та соціально-економічного життя пропонується створення автономних процесів та сервісів для підвищення якості операційної автономії юридичної практики та ефективного обслуговування приватних правових порядків і особистої автономії приватних осіб та організацій, в т.ч. із застосуванням сучасних інформаційних технологій та альтернативних методів вирішення спорів (с. 173). При обговоренні шляхів розвитку знань про особисту автономію у освітньому процесі дисертант пропонує застосовувати розроблені ним мислені експерименти для виявлення здобувачами освіти особистої автономії у їхній власній правовій свідомості (с. 182) та розглядати приклади того, як люди самостійно визначають свої права та обов'язки при нормотворчості, інтерпретації та реалізації норм права, за договором, шляхом демократичних процедур, тощо (с. 186-187).

Уважне ознайомлення із дисертацією Ю.В. Шеляженка свідчить, що ця кваліфікаційна наукова праця відзначається високим науково-методологічним рівнем виконання, вмілим використанням сучасного науково-методологічного арсеналу, виваженістю й обґрунтованістю висновків, високою правовою культурою теоретичних побудов. На наш погляд, переважна більшість висновків і положень наукової новизни, що виносяться на захист, є цінними для юридичної науки, освіти і практики в Україні, заслуговують на увагу як вітчизняного законодавця, так і широкого кола фахівців, усіх, хто цікавиться питаннями теоретичної юриспруденції.

Вважаємо, що задачі, поставлені в роботі, вирішені автором цілком успішно. Судячи зі змісту дисертації, автора можна охарактеризувати як серйозного дослідника, що володіє юридичною методологією, є схильним до наукової, освітньої та правозахисної діяльності.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної та нової теоретичної та практичної проблеми, в зазначеній дисертації містяться положення, які викликають зауваження та потребують додаткової аргументації:

1. У розробленому дисертантом проекті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо особистої автономії, справедливості та верховенства права)» (додаток № 3), окрім реалізації обґрунтованої пропозиції автора щодо виключення слів «людини і» у ч. 1 ст. 92 Конституції України, пропонується також передбачити гарантування захисту особистої автономії принципом верховенства права у ч. 1 ст. 8 Конституції України. Однак з огляду на те, що Розділ I «Загальні засади», до якого входить стаття 8, захищений спеціальним порядком внесення змін, передбаченим ст. 156 Конституції України, доцільніше було б розглянути можливість внесення змін для посилення гарантій особистої автономії у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

2. Автор пропонує включити особисту автономію приватних осіб та організацій до загальних засад цивільного законодавства, передбачених ст. 3 Цивільного кодексу України, доповнити процесуальне законодавство України нормами щодо процедури безоплатного визнання та захисту судом особистої автономії приватних осіб та організацій, законодавчо врегулювати питання правосуб'єктності тварин та штучного інтелекту, привести законодавство України у відповідність до міжнародно-правових стандартів у аспекті особистої автономії, зокрема, гарантувати самовизначення у способах реалізації інформаційних, академічних та економічних свобод, вільного вибору мови та комунікаційно-медійних каналів, свободи об'єднань та мирних зібрань, релігійної свободи, включаючи можливість створення релігійних організацій однією особою та малочисельними групами без

територіальної прив'язки та без узгодження віровчення з політикою держави, свободи ідейної відмови від військової служби, тощо. Зазначені пропозиції не конкретизовані, деякі з них є спірними, можуть потребувати уточнень і додаткової аргументації. Доцільно було б конкретизувати зазначені пропозиції шляхом розробки відповідних законопроектів та супровідних документів, передбачених ч. 1 ст. 91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», включаючи пояснювальні записки з обґрунтуванням необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та місця в системі законодавства, очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття.

Проте зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Ю.В. Шеляженка, а спрямовані на те, щоб стати підґрунтям наукової дискусії та окреслити напрями подальшої розробки даної проблеми.

Анотація дисертації відповідає змісту та висновкам дисертаційного дослідження. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису і містить науково обґрунтовані теоретичні результати, наукові положення, а також характеризується єдністю змісту і свідчить про особистий внесок здобувача у юридичну науку. У зв'язку з актуальністю, новизною, обґрунтованістю, високим теоретичним та практичним значенням результатів дисертаційного дослідження рекомендується опублікувати його у формі монографії.

Відсутність порушення академічної доброчесності. В процесі вивчення тексту поданої на захист дисертації і наукових публікацій здобувача за темою дисертаційного дослідження не було виявлено порушень етичних принципів та визначених законом правил, які мають дотримуватися при провадженні наукової діяльності з метою забезпечення довіри до наукових досягнень.

Дисертація і публікації Ю.В. Шеляженка відповідають вимогам статті 42 Закону України «Про освіту», містять достовірну інформацію про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну науково-педагогічну діяльність, при використанні ідей, розробок, тверджень, відомостей посилаються на відповідні джерела інформації, а також виконані з дотриманням норм законодавства про авторське право і суміжні права.

Отже, вбачається відсутність порушення академічної доброчесності здобувачем Ю.В. Шеляженком.

Рекомендація про присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що дисертація на тему «Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій: теоретичний аспект» є ґрунтовним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані висновки, що мають значущість для теорії держави і права, юридичної науки, освіти та практики, відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», а її автор Шеляженко Юрій Вадимович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право».

Доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

Олександр Биков

*Лідія Бикова О.М. завідуюча
Голова Правління ОК "Гарма-11"
Липська Л.В.*

17.12.2021р.